

Ks. prof. dr hab. Waldemar CHROSTOWSKI

Emerytowany profesor Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

waldemarchrostowski@wp.pl

**Recenzja dorobku naukowego
w postępowaniu habilitacyjnym dr. Krzysztofa PILARZA**

Dr Krzysztof Pilarz (ur. 1980) jest absolwentem kierunków Pedagogika (2004) i Teologia (2010) w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu (UMK), uwieńczonych tytułami magistra. W tej samej uczelni w 2010 r. uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki na podstawie pracy *Wychowanie we wspólnocie z Qumran. Studium analityczno-krytyczne*. Ukończył również Studium Terapii Uzależnień przy Polskiej Federacji Społeczności Terapeutycznych (2009), Podyplomowe Studium Teologii na WT UMK (2014) i rok doktorancki *ad lauream* (2015), a także studia podyplomowe Organizacja i Zarządzanie Oświatą w Wyższej Szkole Bankowej w Bydgoszczy i zdał egzamin na certyfikowanego audytora wewnętrznego systemu zarządzania jakością w edukacji. Odbył też kilka teoretyczno-praktycznych szkoleń i kursów z dziedziny terapii uzależnień i przemocy w rodzinie, analizy transakcyjnej, aktywizacji społeczno-zawodowej osób bezdomnych oraz przeznaczonego dla przewodników kursu na temat praktycznej znajomości Ziemi Świętej.

Kandydat do stopnia doktora habilitowanego w latach 2004-2021 był zatrudniany w wielu miejscach jako instruktor, wychowawca, pedagog, specjalista, biegły, nauczyciel religii oraz doradca i trener, natomiast od 2011 r. jest adiunktem na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Wzgląd na wykształcenie, posiadane dyplomy i stopień doktora, stałe zatrudnienie od jedenastu lat na WT UMK, a także w innych miejscach pracy, świadczy o szerokich i pogłębionych zainteresowaniach dr. K. Pilarza i uznaniu, jakim cieszy się w toruńskim środowisku naukowym.

1. Osiągnięcia naukowo-dydaktyczne

Do naukowo-dydaktycznych osiągnięć Kandydata należy zaliczyć najpierw publikacje, uporządkowane w niniejszej recenzji według innego, bardziej spójnego klucza, niż podany w *Spisie publikacji zamieszczonych w teczce*, który zaproponował Habilitant, a mianowicie: 3 książki własne, w tym monografia naukowa przedstawiona w przewodzie habilitacyjnym, która w niniejszej recenzji zostanie osobno omówiona, jedna książka współautorska, 8 rozdziałów w książkach, a także 13 artykułów naukowych, 6 recenzji i 2 inne – łącznie 35 publikacji.

Książki i rozdziały w książkach

Wysoko oceniona i bardzo dobrze przyjęta została publikacja doktoratu Kandydata opatrzona tytułem *Wychowanie we wspólnocie z Qumran* (Kraków 2013). Aczkolwiek była już przedmiotem osobnej oceny w przewodzie do uzyskania stopnia doktora, trzeba podkreślić jej trwałą wartość tak od strony przyjętej metodologii, jak i merytoryczną. Przypomniawszy czym jest Qumran i zwoje znad Morza Martwego i przybliżywszy naturę wspólnoty qumrańskiej, autor dokonał rzetelnej i wszechstronnej analizy wychowania, ukazując hebrajski ideał wychowawczy, rodzinę jako podstawą instytucję wychowawczą i charakter edukacji. Kompetentnie omówił qumrańskie pisma sapiencjalno-dydaktyczne i parenetyczne oraz współczesne reminiscencje qumrańskiego obrazu wychowania.

Dojrzały owoc wieloletnich zainteresowań Qumran i qumranologią stanowi książka *Pneumatologia qumrańska* (Toruń 2015). Autor wyszedł od zwięzłej definicji, obszaru zainteresowań qumranologii jej specyfiki jako przedmiotu badań (s. 17-24), przybliżył zwoje znad Morza Martwego i dokonał ich klasyfikacji (s. 25-37), po czym przeszedł do tematu zapowiadzanego w tytule. Podjął go i rozwinął w dwóch rozdziałach, a mianowicie *Duch w Biblii Hebrajskiej* (s. 39-64) oraz *Pneumatologia w niebiblijnych manuskryptach qumrańskich* (s. 67-116), opatrując całość aneksem kontekstowym występowania rzeczownika *ruach* w niebiblijnych i aramejskich manuskryptach znad Morza Martwego (s. 123-191). Na wyróżnienie zasługuje rozdział przedstawiający żydowską pneumatologię, która znalazła wyraz w piśmiennictwie odnalezionym w Qumran i innych miejscach Pustyni Judzkiej. Chodzi o teksty niebiblijne zawierające różnorodne nauki, często dalekie od konsekwencji i spójności. Autor słusznie napisał, że „bezkrytyczne łączenie ich tylko ze względów leksykometrycznych groziłoby dokonaniem kompilacji, która w istocie byłaby tworem tyleż sztucznym, co błędnym” (s.

67-68). Trzymając się tej zasady, ukazał częstotliwość występowania *ruach* w niebiblijnych manuskryptach qumrańskich i omówił aspekty pneumatologii w ośmiu wybranych tekstach. Jest to trzon publikacji, pod wieloma względami najbardziej wartościowy, który odpowiada na pytanie, jaką pneumatologię zawierają manuskrypty qumrańskie. Wiedza na ten temat ma duże znaczenie dla poznania religii i kultury żydowskiej na przełomie czasów Starego i Nowego Testamentu oraz – co oczywiste – dla badań nad Biblią i wczesnym chrześcijaństwem. Autor konkluduje np., że idee zawarte w qumrańskich *Hodajot* „w zestawieniu z koncepcjami biblijnymi niejednokrotnie wydają się bliższe nie Staremu, a Nowemu Testamentowi” (s. 119).

Książka współautorska (oraz: Tomasz Huzarek i Sławomir Tykarski) *Tożsamość zagubiona. Oblicza bezdomności w XXI wieku* (Pelplin 2019) stanowi pokłosie projektu „Bezdomny, uzależniony, kompetentny” zrealizowanego w latach 2017-2018. Autorzy, przedstawiając się jako „wieloprofesyjni», ale każdy z nas jest też teologiem” (s. 9), omawiają zagadnienie bezdomności skorelowanej głównie z pracą socjalną i badaniem tego zjawiska w kategoriach wykluczenia społecznego, uwzględniając dysproporcje w dostępie do dóbr i umiejętności racjonalnego z nich korzystania. Autorzy, wolontariusze w ośrodku dla bezdomnych w Toruniu, nie zdecydowali się określić, na czym polegał wkład każdego z nich. Dlatego jest ona bardzo ważna i potrzebna, bo dotyczy niezwykle aktualnej i pilnej kategorii bezdomności, ale nie pozwala stwierdzić, na czym polega wkład wniesiony konkretnie przez dr. Pilarza. Pewną pomocą służy informacja podana w rozdziale pierwszym, że inspiracją do napisania książki były doświadczenia z pracy z osobami bezdomnymi, które dr Pilarz nabył „na polu terapeutycznym” (s. 13). Na podkreślenie zasługuje aktywność poszerzona o zaangażowanie w projekt naukowy i skutkująca praktycznymi propozycjami, które mają na celu zminimalizowanie groźby wystąpienia i utrwalenia się zjawiska bezdomności.

Siedem tekstów Habilitanta to rozdziały książek wydanych w latach 2009-2018. Na przedłużeniu zainteresowań qumranologicznych odzwierciedlonych w powstającym wówczas doktoracie znalazł się tekst *Rodzina w Qumran. Przegląd koncepcji występujących w parabiblijnych zwojach znad Morza Martwego* (2009). Szeroko pojęta problematyka terapeutyczna znalazła wyraz w artykule *Koncepcje uzależnienia a godność człowieka na podstawie myśli Jana Pawła II* (2009). W publikacji poświęconej wychowaniu do wartości w świecie cyberkultury dr Pilarz zamieścił tekst *Etyka – pogranicze światów Człowieka i maszyny?* (2012). Plonem refleksji interdyscyplinarnej jest rozdział *Synkretyzm antropologiczny: hinduistyczne koncepcje jogiczne a*

wychowanie chrześcijańskie (2014), a także inny, opatrzone tytułem *Dyskurs teologii i etnologii z perspektywy chrześcijańskiej* w książce *Człowiek – istota religijna. Problematyki pedagogicznej dotyczy rozdział Wokół czci dla rodziców – pośredników daru życia* w książce poświęconej rodzinie (2014). Tekst *Wolontariat jako posługa miłości. Refleksje na podstawie encykliki Benedykta XVI „Deus caritas est”* wszedł w skład obszernego komentarza do encykliki poprzednika papieża Franciszka (2015). Natomiast w monografii *Drogi nadziei* (Toruń 2015), dedykowanej bp. Andrzejowi W. Suskiemu, dr Pilarz zamieścił rozdział *Pedagogiczne znaczenie nadziei chrześcijańskiej*. Do książki *Religie a wychowanie do dialogu* został włączony tekst Habilitanta *Rodzina w tygłu ideologii i religii* (2018).

Przegląd powyższych tytułów świadczy o rozległej pasji badawczej Habilitanta. Jakość jego refleksji jest zróżnicowana, jednak z dużym zainteresowaniem czyta się np. rozważania na temat wzajemnych związków między teologią jako nauką o Bogu a etnologią, kojarzoną głównie z antropologią kultury, które przecież nie są oczywiste. Wskazując na trudności dotyczące ich zestawiania i porównywania ze sobą, autor wskazał na obustronne korzyści dla teologii i etnologii, bo „zarówno teolog, jak i etnolog (antropolog kultury) muszą zmagać się z faktem istnienia przedzałożeniowości w swoich badaniach, mającej swoje źródło w ukształtowanym już światopoglądzie (a więc własnym zdaniu – poglądzie – na temat siebie i rzeczywistości, w której żyje” (s. 31). W tomie dla bp. Suskiego, uznając za naturalne łącznie pedagogiki i nadziei, dr Pilarz przytoczył wybrane definicje dotyczące pedagogiki i jej fundamentalnych pojęć – wychowania i kształcenia. Eksponując antropologiczną podstawę wychowania chrześcijańskiego, wskazał na jego zasadniczy cel, czyli zbawienie człowieka i drogę do jego osiągnięcia, upatrując ją w przesłaniu zawartym w Biblii.

Artykuły w czasopismach oraz recenzje i inne

Co się tyczy artykułów opublikowanych w czasopismach najobszerniejszą grupę stanowią teksty poświęcone problematyce wychowania, tak w perspektywie biblijnej, jak i szerszej, o profilu interdyscyplinarnym: „*Kto jest moim bliźnim?*” (Łk 10,29) (2006), *Wychowanie do mądrości w świetle Starego Testamentu* (2007), *Salomon – człowiek Bożej mądrości? Kilka uwag na podstawie 1 Krl 1-11* (2013), *Sekularyzacja sacrum i jej konsekwencje pastoralno-wychowawcze* (2014), *Contemporary questions about faith and culture. The pedagogical context* (2017), *Tożsamość relacyjna. Wybrane wątki biblijnych opowiadań o Adamie i Ewie z Rdz 1-3* (2020) oraz „*Nadasz mu imię Jezus...*” (Mt 1,21). *Postać świętego Józefa w świetle koncepcji męskości według Johna Eldredge’a* (2020).

Jeden tekst podejmuje zagadnienia terapeutyczne: *Spółeczność terapeutyczna jako metoda pracy z bezdomnymi* (2013). Dwa artykuły skupiają się na problematyce qumrańskiej; jeden naukowy: *Concepts Concerning Family in Qumran Texts* (2008), a drugi popularnonaukowy: *Jak wychowywano kandydatów w Qumran* (2017). Wreszcie cztery teksty poruszają inną problematykę: *Jaka teologia dogmatyczna dla pokolenia MP3* (2008), a także dwie części współautorskiego artykułu *Biblijne pieczęcie i pieczętowanie* (2010) oraz *Budowanie na skale i na piasku, czyli dlaczego jest nam potrzebny prawdziwy fundamentalizm* (2017).

Każdy z tych artykułów cechuje wnikliwość, klarowna metodologia badawcza i wyraźne ukierunkowanie praktyczne, przede wszystkim o profilu pastoralnym. Trudno wartościować refleksję należącą do tak różnych dziedzin, lecz na uwagę zasługuje np. artykuł dotyczący wątpliwości, które nasuwają się w związku z biblijnym wizerunkiem króla Salomona czy refleksje odnośnie do tożsamości relacyjnej w oparciu o analizę egzegetyczną Rdz 1-3. Niemal wszystkie artykuły ukazały się w recenzowanych i punktowanych czasopismach („Ateneum Kapłańskie”, „Paedagogia Christiana”, „Studia Gdańskie”, „Studia Pelplińskie”, „Teologia i Człowiek”, „The Qumran Chronicle”).

Na dorobek Habilitanta składa się też 6 recenzji, w tym 2 recenzje publikacji anglojęzycznych, oraz abstrakt wystąpienia podczas V Międzynarodowego Kongresu Religioznawczego w Toruniu (2017) i ekspertyza dotycząca przejawów chrystianofobii w wybranych publikacjach prasowych zlecona w 2019 r. przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.

Praca dydaktyczna i społeczna

Od 2011 r. dr K. Pilarz jest zatrudniony jako adiunkt na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Jedenaście lat pracy dydaktycznej z pewnością skutkuje dużym doświadczeniem w wykładach dla studentów, przenoszonym na różne pola działalności popularyzatorskiej. W dossier przedstawionym przez Kandydata wyliczono wiele miejsc i ośrodków zatrudnienia, przede wszystkim mających związek z terapią uzależnień. Rzadko się zdarza, by nauczyciel akademicki prowadził w tej dziedzinie tak intensywną działalność. Aktualnie, równolegle z zatrudnieniem na uczelni, jest nauczycielem religii w Zespole Szkół Przemysłu Spożywczego i VIII Liceum Ogólnokształcącym w Toruniu, gdzie odbywa staż na nauczyciela dyplomowanego. Miarą uznania dla owocnej działalności dr. Pilarza są uzyskane przez niego wyróżnienia i nagrody przyznane przez rektora UMK w Toruniu.

2. Rozprawa habilitacyjna

Krzysztof PILARZ, *Inspiracje biblijne w psychoterapii na przykładzie Listu do Efezjan. Perspektywa biblijno-pastoralna*, Wydawnictwo „Bernardinum”, Pelplin 2021, ss. 324. ISBN 978-83-8127-684-9

Monografia przedstawiona w postępowaniu do uzyskania stopnia doktora habilitowanego wyrosła z wieloletnich, konsekwentnie kontynuowanych, zainteresowań Autora łączeniem ze sobą dwóch odmiennych dyscyplin – teologii i psychoterapii. Pozornie odległe od siebie mają wspólne to, że obie dotyczą sfery ludzkiej duchowości i aczkolwiek mają odmienny charakter, metodologię i nazewnictwo są na wiele sposobów ze sobą spokrewnione. Ważne dopowiedzenie do tytułu rozprawy stanowi podtytuł *Perspektywa pastoralno-biblijna*, który wskazuje na podstawowy klucz hermeneutyczny i kierunek prowadzonych badań. Promując praktyczne wymiary teologii, autor zawęża je do dwóch subdyscyplin, a mianowicie teologii pastoralnej i teologii biblijnej.

Monografia składa się ze *Wstępu* (s. 9-16), dwóch zasadniczych części (s. 19-244) i *Zakończenia* (s. 245-248). Autor zapowiada: „Obecna książka podejmuje zagadnienia dotyczące psychologii, psychoterapii oraz teologii (zwłaszcza biblijnej oraz pastoralnej), co wstępnie pozwala ją umieścić w nurcie próbującym konsolidować myśl naukową prezentującą różne podejścia badawcze” (s. 9). Natomiast kontrowersyjna jest następna sugestia, poczyniona zresztą z zastrzeżeniem: „Wszystkie wymienione dyscypliny można byłoby umieścić w obszarze tzw. religiologii” (tamże). Aktualne dyskursy naukowe promują rozmaite odmiany interdyscyplinarności, co sprzyja łączeniu refleksji teoretycznej z jej zastosowaniem i wykorzystywaniem praktycznym. Główny cel monografii stanowi praktyczna recepcja badań z dziedziny teologii i psychoterapii w procesie psychoterapeutycznym, polegająca na odczytywaniu wybranych tekstów biblijnych z perspektywy teologii pastoralnej. Uwypuklenie treści psychologicznych i psychoterapeutycznych ma sprzyjać ukazaniu antropologicznego wymiaru działalności pastoralnej.

W pierwszej części (s. 17-112), opatrzonej tytułem *Psychologia, religia i psychoterapia*, zastosowano metodę analityczną. Na tę część składają się rozważania zawarte najpierw w trzech odpowiednikach rozdziałów: *Psychologia* (s. 19-31), *Religia* (s. 32-54) i *Psychoterapia* (s. 55-63). Ich schemat jest podobny w tym, że wszystkie

wychodzą od definicji. Co się tyczy psychologii jako – zgodnie z etymologią – „nauki o duszy”, autor formułuje jej główne pytania, rozważa (za T. Niemirowskim) kwestię neutralności oraz „trzecią siłę”, czyli psychologię humanistyczną, a także psychologię religii. Po definicji i typologii religii zajmuje się sprawą znaczenia religii (jednak zapowiadając badania religijności w najbardziej rozwiniętych krajach anglojęzycznych poprzestaje na wynikach sondaży przeprowadzonych w USA – s. 35-36), sytuuje religię w „klasycznej hermeneutyce pozateologicznej”, rozumiejąc przez nią duchowość jako „wewnętrzne działanie człowieka ukierunkowane na świat wartości religijnych” oraz podejmuje temat rozmaicie postrzeganych relacji pomiędzy religią a psychologią. Zwięzła prezentacja psychoterapii została poprzedzona krótką syntezą, którą otwiera zdanie: „Wykazaliśmy, że w przypadku tak nauki w ogólności, jak również psychologii nie istnieje «czysta» bezzałożeniowość i neutralność, gdyż człowiek jako jednostka funkcjonuje w określonym kontekście (w swoim *Sitz im Leben*), a to oznacza, że jest w jakiejś mierze odbiciem czasów, w których żyje, wychowania, któremu podlegał, języka, którym się posługuje itd.” (s. 55). Po definicji psychoterapii następuje prezentacja obecnych w niej paradygmatów świadczących, że „praktyczne zastosowanie psychoterapii przesuwają dyskusję nad nią od kwestii naukowości do kwestii skuteczności” (s. 59) oraz przegląd tych form pomocy, których zbiorczym określeniem jest coaching.

Część pierwsza zawiera ponadto sześć innych przyczynków: *Praktyczne wymiary trudności zachowania neutralności światopoglądowej* (s. 64-67), *Współczesne formy pomocy psychologicznej jako produkt globalizacji* (s. 68-72), „Dziwny” problem współczesnych badań psychologicznych – populacja WEIRD (s. 73-76), *Psychologia jako religia?* (s. 77-90), *Religia w psychoterapii* (s. 91-97) i *Psychiatria w ujęciu chrześcijańskim* (s. 98-111). Nie sposób oprzeć się wrażeniu, że trzy pierwsze mają luźniejsze związki z problematyką zapowiedzianą w tytule monografii. Dwa ostatnie ilustrują wniosek, że zarówno psychologia, jak i psychoterapia nie ignorują obecnie – jak to miało miejsce w przeszłości – sfery religii i zagadnienia religijności.

Z punktu widzenia teologii i biblistyki szczególnie interesująca jest część druga (s. 113-135), zatytułowana *Pismo Święte w psychoterapii*, w której dominuje problematyka hermeneutyki i egzegezy biblijnej. Mając na uwadze tytuł monografii, wskazane byłoby dopowiedzenie „na przykładzie Listu do Efezjan”, ponieważ to on stanowi zasadniczy przedmiot badań. Znowu mamy do czynienia nie z rozdziałami, lecz ich swoistymi odpowiednikami. Najpierw autor zamieścił *Zasady interpretacji Pisma Świętego* (s. 115-135), ukazując je w perspektywie historycznej oraz zgodnie z wytycznymi podanymi w

dokumencie Papieskiej Komisji Biblijnej (PKB) *Interpretacja Biblii w Kościele* (1993). Uzasadniając swoje badania podkreślił (s. 123), że wśród „podejść” do Biblii stosowanych przez nauki humanistyczne, stanowiących jedną z sześciu kategorii metod interpretacji biblijnej, PKB wymieniła podejście psychologiczne i psychoanalityczne. Jednak o ile dorobek respektujący metodę historyczno-krytyczną, nowe metody analizy literackiej i podejścia oparte na Tradycji, a nawet podejścia tekstualne (wyzwoleńcze i feministyczne) oraz lekturę fundamentalistyczną, jest ogromny i stale się powiększa, o tyle publikacje interpretujące Biblię przez pryzmat nauk humanistycznych są o wiele mniej liczne. Tymczasem: „Prace reprezentujące podejście psychologiczne (w tym także psychoanalityczne lub też – szerzej – terapeutyczne) pełnią głównie bardzo potrzebną funkcję pastoralną i ewangelizacyjną, z nastawieniem na dotarcie nawet do nieprzygotowanego naukowo odbiorcy” (s. 125). Cytując J. Suchego, autor wymienia i zwięźle omawia różne koncepcje wiązania psychologii z Biblią: podejście psychoanalityczne (C.G. Jung), podejście odnoszące wyniki badań psychologii do egzegezy opartej na metodzie historyczno-krytycznej (G. Krinetzki, G. Theissen), historyczną psychologię Nowego Testamentu (K. Berger) oraz podejście terapeutyczne (A. K. Cassiday-Shaw, S. J. Kaplan, B.D. Forman).

Autor zapowiada, że część druga skupi się dalej na wybranych przykładach „tego, w jaki sposób teksty biblijne mogą być odczytane jako źródło inspiracji w psychoterapii” (s. 135). Odpowiednik kolejnego rozdziału nosi tytuł *Inspiracje biblijne dla psychoterapii obecne w Liście do Efezjan* (s. 136-243). Tak sformułowany temat oznacza, że zostaną omówione wszystkie „inspiracje” rozpoznane w Liście do Efezjan. Wybór tego pisma nie jest przypadkowy, bo, po pierwsze, jest bardzo dojrzałe teologicznie, a, po drugie, „zawiera głęboką metaforę, w której relacja Chrystusa z Kościołem porównana jest do małżeństwa, stanowiąc tym samym istotny punkt odniesienia dla rozumienia tej instytucji także w kontekście terapeutycznej pracy z małżonkami” (s. 136). Prezentację i egzegezę poszczególnych fragmentów poprzedzają *Ogólne informacje na temat Listu do Efezjan* (s. 137-139) i *Struktura Listu do Efezjan* (s. 140-142). Trzeba zaznaczyć, że przydałoby się wnikliwsze i pełniejsze podjęcie zwłaszcza pierwszej kwestii. Datowanie Listu do Efezjan w domniemanym długim okresie uwięzienia św. Pawła w Rzymie, jest mocno dyskusyjne; więcej przemawia za tym, że został napisany wcześniej, podczas dwuletniego uwięzienia go w Cezarei Nadmorskiej. Względ na to ma niemałe znaczenie dla interpretacji Pawłowego nauczania skierowanego do chrześcijan w Efezie (i nie tylko w Efezie).

Po tych wprowadzeniach następuje przejście do konkretnych fragmentów Listu do Efezjan. Jest ich dziesięć: *Ef 1,2-3: Łaska i pokój* (s. 143-149), *Ef 1,3-14: antropologia chrystologiczna wobec współczesnych koncepcji potrzeb psychologicznych* (s. 150-161), *Ef 2,1-10: „I wy byliście umarłymi...”*. *Grzech i duchowa śmierć w ujęciu psychologicznym* (s. 162-176), *Ef 2,11-14: Zburzony mur wrogości i powszechny dostęp do łaski* (s. 177-179), *Ef 2,15: „Nowy człowiek”, czyli tożsamość oparta na relacji z Chrystusem* (s. 180-188), *Ef 4,17-24: Wskazania praktyczne dotyczące natury „starego człowieka”* (s. 189-192), *Ef 5,1-6: Zagrożenia związane z fałszywym pojmowaniem miłości* (s. 193-207), *Ef 5,21-33: Chrześcijańska relacja małżeńska* (s. 208-216), *Ef 6,1-3: Posłuszeństwo i cześć wobec rodziców* (s. 217-226) oraz *Ef 6,10-20: Walka duchowa i zbroja Boża* (s. 227-243). Nasuwają się trzy zasadnicze uwagi. Po pierwsze, egzegeza wszystkich fragmentów biblijnych opiera się na wybranej literaturze polskojęzycznej, podczas gdy odniesienia do psychologii i psychoterapii uwzględniają także publikacje obcojęzyczne. To świadczy, że zdecydowanie dominuje perspektywa pastoralna, ukierunkowana ku zapotrzebowaniu praktycznemu. Poprzestając na rodzimym dorobku, przydałoby się częstsze korzystanie z publikacji autorów polskich, jest ich bowiem niemało, a nieocenioną pomoc w dotarciu do nich stanowi 7-tomowa *Bibliografia biblistyki polskiej* autorstwa P. Ostańskiego ze znakomitymi indeksami tematycznymi i miejsc biblijnych. Po drugie, co w dużej mierze wynika z powyższej obserwacji, nie wszystkie fragmenty doczekały się tak pogłębionej analizy, na jaką na pewno zasługują. Dotyczy to np. tekstu *Ef 2,11-14*, potraktowanego nazbyt pobieżnie, a przecież niezwykle istotnego dla tytułowej problematyki poruszanej w monografii. Chodzi bowiem o nawiązanie do bardzo silnych napięć, które dawały o sobie znać w starożytności i dzisiaj też dochodzą do głosu. Po trzecie, ponieważ poziom egzegetycznej analizy poszczególnych tekstów jest zróżnicowany, nie pozostaje to bez wpływu na jej wykorzystanie dla potrzeb psychologii i psychoterapii oraz teologii pastoralnej.

Zakończenie (s. 245-248) bilansuje najważniejsze wyniki przeprowadzonych badań z sugestią, wyrażoną w retorycznym pytaniu, uzasadniającą z jednej strony szukanie dalszych inspiracji biblijnych w działaniach psychoterapeutycznych, a z drugiej postulującą recepcję przez biblistów osiągnięć psychologii i psychoterapii. Monografię wieńczy *Bibliografia* (s. 249-272), z licznymi przytoczeniami tekstów dostępnych w Internecie, oraz dwa aneksy: *Współczesne pytania o wiarę i kulturę. Kontekst pedagogiczny* (s. 273-294) i *Rodzina w tyglu ideologii i religii. „Nowoczesna” religijność i jej wpływ na kształtowanie podstawy dialogu* (s. 295-312) oraz *Indeks osobowy* (s. 313-

324). Trudno powiedzieć, dlaczego autor zdecydował się zamieścić te aneksy, ponieważ obydwa teksty zostały wcześniej publikowane jako artykuły: pierwszy w języku angielskim na łamach „Przeglądu Religioznawczego” (2017), a drugi w pracy zbiorowej *Religia a wychowanie do dialogu* (2018).

Monografia dr. K. Pilarza potwierdza zasadność podejmowania badań interdyscyplinarnych w zakresie teologii, w tym przypadku teologii biblijnej, i psychologii, zwłaszcza jej praktycznego zastosowania jako psychoterapii. Pozwala to pozytywnie przewartościować sprawę ujawniania swoich poglądów, zwłaszcza poglądów religijnych, wobec drugiego człowieka, zwłaszcza w sytuacji terapeutycznej. Książka nie jest dziełem „rasowego” biblisty, lecz pedagoga (i teologa) specjalizującego się w terapii uzależnień, mającego niemal dwudziestoletnie doświadczenie w dziedzinie terapii indywidualnej i rodzinnej, zatrudnianego w wielu placówkach państwowych i prywatnych. Jego praca i rozległe zaangażowania polegają na udzielaniu kompetentnych porad świadczących pomoc terapeutyczną w oparciu o wartości chrześcijańskie. Jest to bardzo ważna deklaracja, która określa charakter i cele również tej książki. Można żywić nadzieję, że psychologom i psychoterapeutom przybliży ona zagadnienia religijne i Biblię, przełamując krzywdzące stereotypy, które wciąż pokutują w wielu środowiskach. Dla odmiany teologom, szczególnie biblistom, przyniesie tę korzyść, że wyzwoli wielu z nich z ciasnego poprzestawania na rezultatach (zawsze dyskusyjnych!) metody historyczno-krytycznej, ukazując szanse i możliwości częstszego niż dotychczas odwoływania się do osiągnięć nauk humanistycznych. W ich ramach mieści się podejście socjologiczne i przez antropologię kulturową oraz – czemu została poświęcona ta rozprawa – podejście psychologiczne i psychoanalityczne. W Polsce są autorzy (np. M. Dziewiecki, A. Szustak) i publikacje, które wychodzą naprzeciw temu postulatowi, lecz – tak samo jak K. Pilarz – nie wywodzą się oni z grona biblistów.

3. Ogólna ocena całokształtu dorobku i wniosek końcowy

Dorobek naukowo-dydaktyczny dr. K. Pilarza jest wystarczający do przedstawienia go i oceny w przewodzie habilitacyjnym. Zarówno książki, łącznie z monografią, jak i artykuły świadczą o rozległych zainteresowaniach badawczych, których wspólny mianownik stanowi wychowanie. W początkowym okresie, zapewne pod wpływem studiów na Wydziale Teologicznym UMK, Kandydat interesował się piśmiennictwem qumrańskim, dokonując rekonstrukcji procesu wychowania we wspólnocie

odseparowanej od Jerozolimy i ówczesnego oficjalnego judaizmu. Był to obiecujący kierunek badań, a jego publikacje na ten temat są w Polsce znane i cenione. Z czasem, zapewne pod wpływem kontekstu społecznego i rodzinnego, zainteresowania coraz bardziej oscylowały wokół zagadnień terapeutycznych i związków między psychologią, psychoterapią i religią. To przywiodło go do podjęcia badań interdyscyplinarnych, które – jak słusznie zaznaczył we *Wstępie* do swojej monografii – bywają postrzegane „jako praktyka trudna i ryzykowna”. Lektura monografii potwierdza tę diagnozę. Część biblistów może postulować pogłębienie problematyki biblijnej; dla odmiany część psychoterapeutów może twierdzić, że mają w poruszanych obszarach więcej do powiedzenia. Jedni i drudzy będą podkreślali własne podejścia i metody, tymczasem prace interdyscyplinarne na ogół mają to do siebie, że nie są w stanie sprostać ambitnym oczekiwaniom przedstawicieli jednej i drugiej zestawionej ze sobą dyscypliny.

Dr Krzysztof Pilarz wniósł znaczny wkład w rozwój dyscypliny nauki teologiczne. Polega on na ukazaniu i potwierdzeniu potrzeby prowadzenia badań interdyscyplinarnych w zakresie teologii i psychologii, a ściślej teologii biblijnej i psychoterapii. Liczba i jakość publikacji, zwłaszcza rozprawy przedstawionej jako „habilitacyjna”, a także pozostałe elementy działalności naukowo-dydaktycznej i liczne zaangażowania społeczne świadczą, że mamy do czynienia z Kandydatem, który w pełni zasługuje na uzyskanie stopnia doktora habilitowanego. Samodzielność naukowa rokuje przejście na nowy etap, który zwieńczy wszystko, czego dokonał on do tej pory, i powinna sprzyjać dalszemu rozwojowi intelektualno-duchowemu, który będzie skutkował nowatorskimi badaniami i praktyką łączenia egzegezy biblijnej na poziomie akademickim ze współczesnymi modelami psychoterapeutycznymi.

Jako członek komisji habilitacyjnej, wyznaczonej 31 stycznia 2022 r. przez Radę Doskonałości Naukowej, **stawiam wniosek o dalsze procedowanie przewodu zmierzającego do nadania dr. Krzysztofowi Pilarzowi stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk teologicznych w dyscyplinie nauki teologiczne.**

Warszawa, 21 maja 2022 r.

Ks. prof. dr hab. Waldemar Chrostowski